

УДК 808.26 – 541.2

ПРАГМАТЫЧНАЯ ЗНАЧНАСЦЬ АНТРАПОНІМАЎ У ЗБОРНІКУ МІКАЛАЯ СЯНКЕВІЧА «НЕЗВАРОТНЫ ШЛЯХ»

С. Ф. Бут-Гусаім

*Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна,
ул. Міцкевіча, 28, 224000, г. Брэст, Беларусь, svfbg@tut.by*

У артыкуле разглядаецца прагматычная зона семантыкі паэтонімаў зборніка антрапанімічнай прасторы прозы пісьменніка з улікам гістарычных традыцый беларускага іменаслову. У працы ўпершыню ажыццёўлена комплекснае лінгвапрагматычнае і онамапаэтычнае апісанне іменаслову прозы М. Сянкевіча. Апісаны формы асабовых уласных імёнаў – выразнікаў канатацый эмацыйнасці, экспрэсіўнасці, ацэначнасці і нацыянальна-культурнай спецыфікі. Разгледжана канатацыя сацыяльнасці патронімаў, а таксама вобразна-выяўленчыя асаблівасці прозвішчаў і мянушак.

Ключавыя словы: паэтонім; онім; антрапонім; асабовае імя; прозвішча; мянушка.

THE PRAGMATIC SIGNIFICANCE OF ANTHROPONYMS IN THE COLLECTION OF NIKOLAI SENKEVICH «THE IRREVOCABLE PATH»

S. F. But-Gusaim

*Brest State A. S. Pushkin University,
28 Mitskevich St., 224000, Brest, Belarus, svfbg@tut.by*

The article examines the pragmatic zone of the semantics of the poetonyms of the collection of Brest writer Nikolai Senkevich «the irrevocable path». The purpose of the work is to systematize the structure of the anthroponymic space of the writer's prose, taking into account the historical traditions of the Belarusian name scholar. For the first time, a comprehensive linguopragmatic and onomopoietic description of M. Senkevich's literary prose was carried out in the work. The forms of personal proper names are described as expressions of the connotation of emotionality, expressivity, evaluativeness and national-cultural specificity. The connotation of the sociality of patronyms is considered, as well as the figurative and pictorial features of surnames and nicknames.

Keywords: poetonym (poetic name); onym; anthroponym; personal name; surname; nickname; placename.

Зборнік берасцейскага пісьменніка Міколы Сянкевіча «Незваротны шлях» – гэта ўспамін пра малую радзіму, якой няма на карце, але яна жыве ў памяці, гэта аповед пра родных людзей, гэта роздум на вечныя

тэмы бацькоў і дзяцей, вучняў і настаўнікаў, гэта разважанне пра галоўныя жыццёвыя каштоўнасці. Прафесар З. П. Мельнікава адзначае: «Творы Міколы Сянкевіча – гэта сустрэча з цікавымі героямі, глыбокімі і мудрымі людскімі характарамі. Аўтар расказвае нам пра наша жыццё, углядаецца, услухоўваецца ў яго. За кожнай старонкай паўстаюць людскія лёсы, звычкі, уклад жыцця, наша народная мараль і этыка з заканамернасцямі і парадоксамі праяў беларускага нацыянальнага характару» [1, с. 6]. Ствараючы запамінальныя партрэты сучаснікаў – старых і маладых, спагадлівых і чэрствых, разумных і някемлівых, тых, каго шануюць людзі, і тых, кім пагарджаюць, – Мікола Сянкевіч умела выкарыстоўвае сэнсавую нагрузку і прагматычны зарад уласных асабовых імёнаў, прозвішчаў, мянушак.

Антрапонімы – паказчык характару і танальнасці ўзаемаадносінаў паміж людзьмі. Так, называючы каго-небудзь па **імені**, моўца прызнае грамадскую і асобасную каштоўнасць чалавека. Калі ж для наймення і характарыстыкі персанажа ўжываюцца **прозвішча** або **мянушка**, то гэта ў большасці выпадкаў з’яўляецца паказчыкам адчужанага, часта негатыўнага стаўлення да носьбіта характарыстычнага прызвання. Цікавымі ў гэтым сэнсе з’яўляюцца назіранні за ўжываннем антрапонімаў у творах М. Сянкевіча.

Паказчык павагі да чалавека – ужыванне для яго называння поўнай формы імені ў спалучэнні з іменем па бацьку. У аповесці «У аперацыйным блоку холадна» толькі такую форму наймення выкарыстоўваюць хворыя, з павагай і цеплынёй называючы доктара **Лявона Міхайлавіча**, які не толькі лечыць іх, але і дае маральную, духоўную падтрымку: «Застаецца адно – нос даверху і наперад, як жартуе **Лявон Міхайлавіч**, наш доктар» [1, с. 91]. Так звяртаюцца студэнты і вучні да шанаванага настаўніка **Сямёна Пятровіча**, героя згаданай аповесці: «Добры дзень, паважаны **Сямён Пятровіч!**» – *пісала былая студэнтка*» [1, с. 39]. Так з павагаю называюць калегі выкладчыцу **Ніну Дзянісаўну**, якая, перажыўшы выпрабаванне смяротнаю хваробаю, захавала аптымізм, сілу духу, уменне захапляцца прыгажосцю жыцця і мастацтва: «Многае змяніла ў жыцці **Ніны Дзянісаўны** невылечная хвароба, што напаткала яе ў самым росквіце жаночага веку» [1, с. 92]. Знайшлі адлюстраванне ў творах М. Сянкевіча і прынятыя ў народным асяроддзі формы звароту да сталага чалавека па імені па бацьку – носьбіце канатацый гутарковасці, сацыяльнасці, нацыянальна-культурнай спецыфікі: «Не аднойчы я наведваў **Аляксеевіча** спачатку ў хірургічным аддзяленні абласной бальніцы, пасля – у анкалогіі...» [1, с. 133]; «**Глебаўна** наогул святы чалавек. За пяць гадоў хоць бы раз упікнула за нешта. Я ў яе, калі прыязджаю, – поўнасю за гаспадыню» [1,

с. 91]. Выкарыстоўвае пісьменнік ужывальныя ў вёсцы формы звароту «дзядзька, цётка, дзед, баба + імя» – рэпрэзентанты канатацыі гутарковасці: «*Дзядзька Рыгор і сам столькі часу заспакойваў сябе: нічога не зробіш, не за гарамі восьмы дзясятка*» [1, с. 195]; «*Дзядзька Якаў нярэдка заязджаў вечарам пасля працы да маіх бацькоў, доўга заседжваўся з імі на кухні*» [1, с. 132]; «*Не ведаю, не распытаў у людзей, хто тут больш парупіўся, але перакананы, што без цёткі Лізы не абышлося ніяк*» [1, с. 126]. У аповесці «У аперацыйным блоку холадна...» ў апісаннях жыцця вернікаў ужыты формы называння «айцец + імя», «брат, сястра + імя», што рэпрэзентуюць канатацыю царкоўнасці: «*Часцей за іншых да іх далучалася сястра Анастасія, сярэдніх гадоў жанчына з нейкаю праставатаю ўсмішкай на дробным, як у дзіцяці, твары*» [1, с. 45]; «*Мы ўсе паехалі на юбілей айца Дамаскіна ў Крыпецкі манастыр*» [1, с. 34].

Безліч эмацыйна-экспрэсіўных адценняў (пяшчоту, сяброўскую фамільярнасць, насмешку, іронію, спачуванне) выражаюць формы суб'ектыўнай ацэнкі ўласных асабовых імёнаў – рэпрэзентанты канатацый эмацыйнасці, экспрэсіўнасці, ацэначнасці: «*Два гады мы чакалі свайго Юрку, які аказаўся да немагчымасці крыклівай дзяўчынкай*» [1, с. 69]; «*З радзільнага дома Сямён нёс немаўля да машыны, а іх Ілонка, іх “выліты тата”, паварушылася на руках*» [1, с. 69]; «*Праз чатыры гады нарадзіўся Віталька*» [1, с. 69]; «*Сёмачка, – Тацяна ўпала перад мужам на калені, – Давай з табою павянчаемся*» [1, с. 73]; «*Сямён, усхваляваны, пяшчотна прашаптаў: “Танечка, ты прыехала назаўсёды, праўда?”*» [1, с. 75]; «*Добра памятаю, як любіў былы аднакласнік расказваць пра сваю Анюту*» [1, с. 163]. Адценне насмешкі мае памяншальна-ласкавая форма імені *Генік*, якой называюць героя апавядання «Нара»: «*Гэта быў малады, сярэдняга росту мужчына з доўгімі, як у музыканта, пафарбаванымі ў нейкі ржавы колер валасамі, надзвычай худы, вузкагруды. Сутулаваты, з наколкамі на пальцах і перадплеччы*» [1, с. 147]. *Генік* – гультаяваты, хітры чалавек, які крадзе дэталі на заводзе, дзе працуе, і робіць з крадзенага люстры, кальчугі і нават зброю. Б'е жонку, а потым, атрымаўшы новае жыллё, увогуле «мяняе» яе на маладую. Збываючы зброю, *Генік* трапляе ў турму, а потым гіне, «выпрабоўваючы» кальчугу, зробленую сваімі рукамі. Нікчэмнасць *Геніка* падкрэсліваецца тым, што дарослага чалавека называюць памяншальнай формай імені.

Гісторыю сям'і, адносінаў мужа і жонкі расказвае пісьменнік у аповесці «У аперацыйным блоку холадна». Холаднасць жонкі, якая паступова ператвараецца ў чужога чалавека, і імкненне мужа захаваць сям'ю перадаецца праз ужыванне формаў звароту, якія тонка перадаюць

танальнасць адносінаў Таццяны і Сямёна: «З “мілага”, “**Сёмачкі**” Сямён паступова ператварыўся ў **Каваля**. **Таццянка** ўсё часцей называла яго па прозвішчы, тым самым нібы падкрэсліваючы: я – гэта адно, а ты – зусім чужы чалавек, з якім, такая доля, прыходзіцца пакутаваць. Сямён махнуў рукой: **Каваль** дык **Каваль**. Мо калі і ганарыцца будзеш, дурніца, што і ў тваім пашпарце гэтае прозвішча запісана. Жонка ж на-ранейшаму была для яго “**Таццянкай**”, і ў гэтым слове чулася і прымірэнчая нотка, і нейкае шкадаванне, і надзея на лепшае. Не было нянавісці, але не было і няшчоты» [1, с. 11].

Што да мянушак, то найчасцей ацэначна-характарыстычныя найменні герояў твораў М. Сянкевіча адмоўна акрэсліваюць рысы характару, маральныя ўласцівасці персанажаў. Не толькі знешнасць мужчыны, але і яго агрэсіўны характар акрэслівае мянушка персанажа **Эфіон**: «Характарам грубаваты і самаўпэўнены. За вочы на ўчастку яго клікалі **Эфіонам** і добра-такі паюойваліся, нават старэйшыя, што ўжо казаць пра “лётчыкаў”» [1, с. 41]. Паказчыкам іранічна-насмешлівага стаўлення да гераіні апавядання «Хто чый...» з’яўляецца тое, што суседзі найчасцей называюць яе па мянушцы сабачкі, якому фактычна падпарадкавана жыццё жанчыны: «Цёця Ніна па некалькі разоў гуляе з **Тошыкам** у двары, пераносіць яго праз лужы, дакарае, калі той не слухаецца. А яшчэ яна злуецца на дзяцей, як толькі хто-небудзь з іх намерыцца зачэпіць сабаку. Цёця Ніна кажа, што **Тошык** стары і яму патрэбен спакой. Наша суседка не проста цёця Ніна, а цёця **Ніна Тошыкава**» [1, с. 181]. Маленькі сусед слухна заўважае: «У мяне жыве сабака **Тузёк**. Мне вельмі падабаецца яго смешнае імя. А вось не хочацца чамусьці, каб нехта называў мяне **Мішам Тузікавым** Можна, я нешта не разумею? А вы як лічыце?» [1, с. 181]. У апісанні жыцця студэнтаў выкарыстоўваюцца распаўсюджаныя ў моладзевым асяроддзі адпрозвішчныя мянушкі: «Акрамя мяне, прысуду чакалі яшчэ трое: Мікола **Грышко**, па мянушцы **Грыша**, спартсмен-троечнік, факультэцкі паэт Пецька Віннік, ды яшчэ Васіль Кравец, хлопец, які, па яго ж словах, нічым не вызначаўся, у латарэі не выйграваў, на Канарах не адпачываў» [1, с. 46]. Што да вясковага асяроддзя, то ў ім мянушка – дадатковы сродак ідэнтыфікацыі чалавека, часам, больш дакладны, чым імя і прозвішча. У так званых **генесіянімічных мянушках** (яны здаўна жылі ў беларускіх вёсках) – інфармацыя пра гісторыю сям’і, роду, пра продкаў чалавека. Герой апавядання «Жанчыны», успамінаючы мінуўшчыну, заўважае: «А яшчэ гадоў з дзесяць назад дзед у возе, хутчэй за ўсё, не вытрымаў бы, прыпыніў каня: “А чыіх жа ты будзеш, сынку? Ніяк не прыгадаю”. Я назваўся б па вясковай мянушцы, пачуў бы добрае слова пра дзеда ці бацьку. Мы пажадалі б адзін другому заставацца здаровымі» [1, с. 138]. Мянушкі маглі ўтрымліваць станоўчую ацэнку асобы. Так, вясковую старасту, дбайную гаспадыню, на якой трымалася сям’я і, напэўна, уся

вёска, прызываюць *Ахмістрыня*. І жанчына не крыўдуе, а нават ганарыцца мянушкай: «Ведаеце, як мяне на сяле клічуць. *Ахмістрыня*. Так за Польшаю называлі гаспадыню, якая вяла гаспадарку ў багатых дамах. Расказвалі старыя людзі, абы-каго не бралі. Трэба і распарадзіцца, і на людзях умець паказацца. Не крыўджуся на *Ахмістрыню*. Даў Бог мне гэта – пераканаць чалавека, ад улады нечага для яго дабіцца... У сельскім савеце мяне набойваюцца нават. Думаю, што я і з міністрам магла б пагаварыць» [1, с. 136–137]. Выкарыстанне мянушак – сродак апісання не толькі носьбітаў характарыстычных прызванняў, але і спосаб ацэнкі таго, хто ўжывае гэтыя найменні. Так, сродкам характарыстыкі чэрствай, непрафесійнай, жорсткай настаўніцы з’яўляюцца формы звароту да вучняў: «Якіх толькі мянушак не раздавала настаўніца сваім вучням, асабліва хлопчыкам. І “недапечаныя” былі ў кожным класе, і “недаробленыя”, не кажучы ўжо пра “трутняў”, “боўдзілаў” ды “ёлуняў”. Праўду сказаць, і тыя, хто рыхтаваўся да кожнага ўрока, асаблівай ласкі не мелі» [1, с. 172].

Паказчыкам сухога, афіцыйнага, адчужанага стаўлення да чалавека з’яўляецца ўжыванне прозвішча. У кантэксце твораў М. Сянкевіча яркім характарыстычным сродкам становяцца гаваркія прозвішчы. Назіральны чалавек, М. Сянкевіч заўважае сугучча паміж сэнсавай нагрузкай прозвішча *Дарын* і характарым асобы: «Вялікія шэрага колеру вочы заўсёды выпраменьвалі зычлівасць. І само прозвішча – *Дарын* – надзвычай пасавала да яго манеры гаварыць, да звычкі не крыўдаваць, не затойваць у сабе злосць» [1, с. 160]. Праўда, жыццёвыя выпрабаванні ператварылі зычлівага, незласцівага хлопца ў панурага чалавека, які не можа ўжыцца з жанчынай, крыўдуе на дачку і зяця і ўвесь час скардзіцца на жыццё: «Спачуваць не хацелася, а наадварот вырывалася нейкая невытлумачальная злосць і на Міхасёву – у ланцужках і пярсцёнках – дачку, і на самога Міхася. Ужо не *Дарына*, а, хутчэй, *Жаліна ці Бедака*, у якога так і не даведаўся за паўтары гадзіны нічога новага пра гэтае жыццё» [1, с. 175].

Аналізуючы чалавечыя стасункі ў сучасным грамадстве, М. Сянкевіч умела выкарыстоўвае прагматычны патэнцыял антрапонімаў. Яны з’яўляюцца важным сродкам намінацыі, характарыстыкі і ацэнкі літаратурных персанажаў і іх адносінаў. Найважнейшай рысай антрапанімічнай прасторы прозы берасцейскага пісьменніка з’яўляецца адпаведнасць выбраных для ідэнтыфікацыі і характарыстыкі персанажаў імёнаў беларускаму антрапанімікону другой паловы XX – пачатку XXI стагоддзяў.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Сянкевіч М. І. Незваротны шлях. Брэст : Альтернатива, 2012.